

กระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์

The Study of E-san Folk Music Pattern's Creation by Mr.Songsak Prathumsint

พุฒิพงษ์ พาหา, เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี*

Puttipong Paha, Chalernsak Pikulsri*

หลักสูตรศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาดุริยางคศิลป์ (ดนตรีวิทยา) มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Master of fine and applied arts (Music) Degree, Khonkaen University

บทคัดย่อ

บทความเรื่องกระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องกลวิธีการตีพิณอีสาน กรณีศึกษานายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ พบว่า นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีกระบวนการสร้างสรรค์ 3 ขั้นตอน คือ ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ แนวคิด และวิธีการสร้างสรรค์ ด้านความเป็นมาและแรงบันดาลใจ เกิดจากการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาศัยแนวคิดโครงสร้างลายโบราณดั้งเดิม และเพลงลูกทุ่ง ประกอบด้วย จังหวะ ทำนอง และกระบวนการทดสอบ นำมาประกอบกับจินตนาการบวกกับความรู้ทางดนตรีพื้นบ้านอีสานสามารถสร้างสรรค์การบรรเลงพิณ 3 ลาย ได้แก่ 1. การเดี่ยวพิณลายผู้เฒ่าหัวตกลมอน 2. ลายบรรเลงรวมวง ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า และ 3. ลายบรรเลงประกอบการแสดงชุดฟ้อนตี่ครกตี่งา โดยมียุทธวิธีการสร้างสรรค์ประกอบด้วยจังหวะ ทำนอง อารมณ์ และความสุนทรีย์ทางด้านดนตรี ใช้การตีแล้วฟังพร้อมกับทดสอบการบรรเลงสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานต่อไป

คำสำคัญ : กระบวนการสร้างสรรค์, ลายดนตรีพื้นบ้านอีสาน, นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์

ABSTRACT

This article, entitled “The study of E-san Folk Music Pattern's Creation by Mr. Songsak Prathumsint”, aimed to study the process of E-san Folk Music Pattern's Creation by Mr. Songsak Prathumsint. It is found that Mr. Songsak Prathumsint was inspired by his father together with his passion in Isan lute. His creation was influenced by old music pattern and folk music along with his imagination and his music background knowledge in Isan folk music. His music pattern can be explained into three patterns as 1) lute solo in Phu Thao Hua Tok Morn pattern 2) band performance in Lam Plern Kaew Na Mah pattern 3) an accompaniment called Forn Dueng Krok Deung Saak. Mr. Songsak played the Isan lute himself and listened to the rhythms, tempos, moods and musical aestheticnesses before trying the patterns again. His methods can be used as a model to develop folk music pattern creation in the future.

Keywords : Creative Process E-san Folk Music Pattern's Creation, Mr.Songsak Prathumsint

บทนำ

ดนตรีพื้นบ้าน หมายถึง ดนตรีที่ประติษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นโดยนักดนตรีพื้นบ้านด้วยเนื้อหา สำนวน สำเนียงของชาวบ้าน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาด้วยหลักการจำ มีการบรรเลงโดยใช้เครื่องดนตรีของท้องถิ่น ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามสภาพของ ภูมิศาสตร์ ธรรมชาติ ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาค สำหรับดนตรีของภาคอีสาน มีเอกลักษณ์เฉพาะที่มีความสนุกสนานด้วยจังหวะที่กระชั้นชิดเร้าใจ โดยพิณถือเป็นเครื่องดนตรีที่มีบทบาทสำคัญในการ สร้างสีสัน ด้านจังหวะให้เกิดความสนุกสนานและเร้าใจทำให้เกิดเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของดนตรีอีสาน

นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นผู้นำความคิดสร้างสรรค์เป็นเยี่ยม จึงได้ประติษฐ์ลายเพลงอีสานใหม่ๆ ขึ้นมาหลาย เพลงล้วนมีทำนองและลีลาเลิศจุฬาร วิจิตรและแปลกยิ่ง ลายเพลงพัฒนาที่คิดขึ้นจะนำมาประกอบการแสดงชุด ศิลปอาชีพ เช่น ประกอบการฟ้อนชนิดใหม่ ฟ้อนสาวหลอก ฟ้อนเก็บฝ้าย ฟ้อนภูไท 3 เผ่า ฟ้อนดั่งครกตึงสาก และยังมีอีกมากมาย ที่ ยังไม่ได้จัดเก็บเป็นรูปแบบไว้และยังร่วมประติษฐ์ทำรำในชุดการแสดงต่างๆ เกือบร้อยชุดของวิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด นอกจากงานสร้างสรรค์ทางด้านดนตรีแล้ว นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ยังเป็นผู้ที่สร้างสรรค์งานด้านสังคมอีกมากมาย เช่น การให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนชาวบ้านให้มีอาชีพโดยการสอนให้ทำผืน โป่งกลาง ขายเลี้ยงชีพ จนมีลูกศิษย์จำนวนมากเคยได้รับรางวัลให้ทำเพลงประกอบภาพยนตร์ จากบริษัทศรีรุ่งเรืองฟิล์ม เรื่องราชินีดอกหญ้า จนได้รับรางวัลเพลง ประกอบภาพยนตร์ยอดเยี่ยม ในการประกวดภาพยนตร์ ประจำปี 2530 และยังได้รับเชิญให้นำโหวดบันทึกเสียงประกอบ หมอลำดวงเนตร วาสนา และศักดิ์สิทธิ์ มิตรประชา ทำเพลงพื้นบ้านของบริษัท บี.บี.ซี. ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของดนตรีพื้นบ้านอีสาน มีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรี พื้นบ้านอีสานของ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีความไพเราะและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ อันเป็นการอนุรักษ์ เผยแพร่ และ สืบทอดให้คงอยู่ตลอดไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงโดยศึกษา อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด และ หน่วยงานราชการสถานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด และวิทยาลัยนาฏศิลป ร้อยเอ็ด

กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่มตัวอย่างดังนี้

1. ด้านกลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลกลุ่มผู้รู้ ประกอบไปด้วย
 - 1.1) นักวิชาการทางด้านดนตรีพื้นบ้าน
 - 1.1.1) นายจีระพล เพชรสม
 - 1.1.2) ดร.โยธิน พลเขต
 - 1.2) ศิลปิน ผู้บรรเลงพิณ
 - 1.2.1) นายบุญมา เขาวง
 - 1.2.2) นายทองใส ทิพนน
2. กลุ่มผู้ปฏิบัติ ประกอบไปด้วย
 - 2.1) นิสิต นักศึกษา
 - 2.1.1) นายณัฐวุฒิ หมั่นไธสง
 - 2.1.2) นายไตรรัตน์ มณีกล้วย

3. กลุ่มบุคคลทั่วไป ประกอบไปด้วย
 - 3.1) ลูกศิษย์ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์
 - 3.1.1) นายประดิษฐ์ วิลาศ
 - 3.1.2) นายสุสุขใส แก่นทอง
 - 3.2) นักดนตรีพื้นบ้าน
 - 3.2.1) นายชนาวัดณ์ จอนจอย
 - 3.2.2) นายราเมศวร์ สุระรัมย์
 - 3.3) ผู้ที่สนใจทั่วไป
 - นายสุเทพ สายชมพู

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องกระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ดำเนินการวิจัยใน 2 ส่วน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลเอกสารผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าบทวนวรรณกรรมจากเอกสาร หนังสืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องกับบริบทพื้นที่วิจัยข้อมูลจากการค้นคว้างานเอกสารเพื่อเป็นพื้นฐานความรู้สำหรับเตรียมตัวในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกต (Observation) ทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการฝึกบรรเลงพินและเรียนรู้การดันทำนอง และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) โดยการเข้าร่วมบรรเลงวงดนตรีพื้นบ้านอีสานร่วมกับนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ตลอดทั้งรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ (Interview) บุคคลผู้ให้ข้อมูลอย่างเป็นทางการ (Formal Interview) โดยการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติ ดังนี้ 1. นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ 2. ดร.โยธิน พลเขต 3. นายสุสุขใส แก่นทอง ในการดำเนินงานเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้มีการบันทึกเสียง บันทึกภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และการจดบันทึก เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการใช้ข้อมูลอ้างอิงในงานวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาในกระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ประกอบไปด้วย ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ แนวคิดการสร้างสรรค์ วิธีการสร้างสรรค์ เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ลายดังนี้ 1. ลายเดี่ยวพิน ลายผู้เฒ่าหัวตกหมอน 2. ลายบรรเลงรวมวง ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า และ 3. ลายบรรเลงประกอบการแสดงชุด ฟ้อนดั่งครกดังสาก สามารถสรุปประเด็นที่สำคัญดังนี้

4.1 กระบวนการสร้างสรรค์ลายเดี่ยวพินลายผู้เฒ่าหัวตกหมอน

4.1.1 ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ

ประเพณีลงช่วงของชาวอีสานแต่โบราณมานับเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญให้นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงาน โดยในสมัยโบราณชาวอีสานจะมีการลงช่วง ใช้ลานบ้านก่อไฟในยามหน้าหนาว หรือให้ต้นไม้ที่มีร่มเงาหนาแน่นน้ำค้างได้ดี และต้องอยู่ในบริเวณของบ้าน เพื่อใช้เป็นที่พักไฟลงช่วง นิยมลงช่วงในช่วงหน้าหนาวราวเดือนอ้าย-เดือนสี่ หลังจากทำไร่ทำนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว พื้นที่นิยมนำมาใช้ คือ ไม้ไผ่ตาย เรียกว่า “หลัว” ไม้เนื้อแข็งก็มีแต่ไม่นิยม เพราะให้แสงสว่างได้น้อยกว่าไม้ไผ่ ตอนเย็นของทุกวัน สาวๆ ที่ลงช่วงจะพากันไปหาฟืน บางครั้งหนุ่มๆ ในคุ้มเดียวกันก็จะช่วยสาวๆ แล้วลงช่วงด้วยกัน

ผู้ลงช่วงมักเป็นหญิงสาวในคุ้มเดียวกันหรือคุ้มใกล้เคียงกัน ส่วนมากหญิงสาวจะไม่ลงช่วงคนเดียว มักจะชักชวนเพื่อนสาวหลายคนมาลงช่วงด้วยกัน แต่ไม่มีการกำหนดจำนวนคนและจำนวนช่วง การลงช่วงทำได้ตามอัธยาศัยเป็นอิสระขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้เข้าช่วง ได้แก่ ชายหนุ่มในหมู่บ้านเดียวกัน ส่วนมากเป็นคนละคุ้มหรือเป็นหนุ่มคนละหมู่บ้านก็ได้ไม่มีการห้าม ผู้ใดไปเที่ยวช่วงคุ้มไหนขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยและความรัก เวลาลงช่วง คือช่วงหลังจากรับประทานอาหาร

การเก็บรวบรวมข้อมูล

- 1) นำแบบวัดทักษะชีวิตที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพในด้านความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (IOC) แล้ว ไปทดลองใช้กับนักเรียนกลุ่มตัวอย่าง 100 คน เพื่อนำมาหาค่าอำนาจจำแนกและความเชื่อมั่น และตัดข้อที่ไม่ผ่านเกณฑ์ออก
- 2) นำแบบวัดทักษะชีวิตที่มีค่าอำนาจจำแนกและความเชื่อมั่นที่เหมาะสม ไปทดสอบกับนักเรียนกลุ่มตัวอย่าง 400 คน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์หาความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง
- 3) นำข้อมูลที่ได้จากการทดสอบนั้นมาหาค่าเฉลี่ยและค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อแปลระดับทักษะชีวิตของนักเรียน

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำแบบวัดทักษะชีวิตมาตรวจสอบความสมบูรณ์ของการตอบแบบวัดทักษะชีวิตจากกระดาษคำตอบของนักเรียน ตรวจให้คะแนนแบบวัดตามเกณฑ์การตรวจให้คะแนนที่ตั้งไว้ ตรวจให้คะแนนรายข้อ แล้วบันทึกลงในตารางบันทึกข้อมูล
2. หาค่าสถิติพื้นฐานจากคะแนนที่ได้ ประกอบด้วย ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
3. หาคุณภาพของแบบวัดทักษะชีวิตที่สร้างขึ้น ตามลำดับ ดังนี้
 - 3.1 ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยการหาดัชนีความสอดคล้อง (IOC)
 - 3.2 ค่าอำนาจจำแนกรายข้อโดยการทดสอบที (t-test)
 - 3.3 ค่าความเชื่อมั่น (reliability) ทั้งฉบับโดยใช้วิธีการหาสัมประสิทธิ์แอลฟา (α -Coefficient) ตามวิธีการของครอนบาค
 - 3.4 ค่าความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้างโดยการเลือกรูปแบบการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis) และวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันอันดับสอง (second order confirmatory factor analysis) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป

ผลการวิจัย

1. ผลการสร้างแบบวัดทักษะชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ผู้วิจัยสร้างแบบวัดทักษะชีวิต เป็นแบบวัดเชิงสถานการณ์ ชนิดเลือกตอบ 5 ตัวเลือก จำนวน 6 ข้อ ประกอบด้วยทักษะชีวิต 2 ด้าน คือ ด้านการคิดวิเคราะห์ 3 ข้อ ด้านความคิดสร้างสรรค์ 3 ข้อ และแบบวัดแบบมาตรประมาณค่า 5 ระดับ จำนวน 36 ข้อ ประกอบด้วยทักษะชีวิต 7 ด้าน คือ ด้านความตระหนักรู้ในตนเอง 3 ข้อ ด้านความเห็นใจผู้อื่น 4 ข้อ ด้านความภูมิใจในตนเอง 7 ข้อ ด้านความรับผิดชอบต่อสังคม 4 ข้อ ด้านการสร้างสัมพันธ์ภาพและการสื่อสาร 3 ข้อ ด้านการตัดสินใจและการแก้ปัญหา 12 ข้อ และด้านการจัดการอารมณ์และความเครียด 3 ข้อ รวมแบบวัดทักษะชีวิตทั้งฉบับ จำนวน 42 ข้อ
2. ผลการหาคุณภาพของแบบวัดทักษะชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ปรากฏผล ดังนี้
 - 2.1 ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของแบบวัดทักษะชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการพิจารณา ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับนิยามเชิงปฏิบัติการ (IOC) โดยผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน โดยพิจารณาคัดเลือกข้อที่มีค่า IOC ระหว่าง 0.60–1.00 จากข้อคำถามของแบบวัดทักษะชีวิตทั้งฉบับจำนวน 160 ข้อ ได้แบบวัดทักษะชีวิตที่ผ่านเกณฑ์ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา จำนวน 149 ข้อ แต่มีข้อคำถามที่ซ้ำกันในรายด้านจำนวน 7 ข้อ จึงคัดออกเหลือข้อคำถาม 142 ข้อ
 - 2.2 การวิเคราะห์ค่าอำนาจจำแนกรายข้อของแบบวัดทักษะชีวิต จำนวน 142 ข้อ โดยการทดสอบที t -test Index) คัดเลือกข้อคำถามของแบบวัดที่มีค่าอำนาจจำแนกที่เหมาะสมไว้ (ค่า t ตั้งแต่ 1.75 ขึ้นไป) และคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าอำนาจจำแนกไม่เหมาะสมออก พบว่า แบบวัดทักษะชีวิตจำนวน 142 ข้อ มีจำนวนข้อที่คัดออกทั้งหมดจำนวน 27 ข้อ คือ มีค่าอำนาจจำแนก ค่า t ต่ำว่า 1.75 มีจำนวนข้อสอบที่คัดไว้ทั้งหมด จำนวน 115 ข้อ

- ร - ด	- ร - ล	- ร - รี่	- ร - รี่	- ดี่ - รี่	- ร - รี่	- ดี่ - รี่	- ร - ฟี่
- ร - รี่	- ร - ี่	- ร - ฟี่	- ร - ล	- ล - ล	- ร - ด	- ร - ล	- ร - ซ

ภาพประกอบที่ 2 : ช่วงเสียงที่สูงสุดปรากฏเสียงซอล

จากการศึกษาการดำเนินงานแบบทิศทางขึ้นและลง แนวทำนองที่มีการเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้นและลงในลายผู้เฒ่าหัวตกหมอน ปรากฏในท้องเพลงที่ 64-71

- ร - รี่	- ร - รี่	- ร - รี่	- ด - รี่	- ร - ฟี่	- ร - รี่	- ร - ี่	- ร - ฟี่
- ร - ลี่	- ร - ลี่	- ร - ดี่	- ร - ลี่	- ร - ซล	- ร - ฟซ	- ร - รี่	- ร - ฟี่

ภาพประกอบที่ 3 : การเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้นและลงในลายผู้เฒ่าหัวตกหมอน

4) คุณลักษณะของเสียงหรือสีสันของเสียง

ลายผู้เฒ่าหัวตกหมอนของ นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีความโดดเด่นมากที่สุด คือ กลวิธีในการจัดวางทำนองให้ดึงดูดการฟัง เนื่องจากใช้การติดพินเป็นหลัก มีคุณสมบัติเป็นเครื่องดนตรีที่มีความดัง เสียงชัดเจน สามารถบรรเลงเสียงหนักและเบา ทำให้มีสีสันและสอดคล้องกับลายที่บรรเลง ปรากฏในท้องเพลง 64-71

- ร - รี่	- ร - รี่	- ร - รี่	- ด - รี่	- ร - ฟี่	- ร - รี่	- ร - ี่	- ร - ฟี่
- ร - ลี่	- ร - ลี่	- ร - ดี่	- ร - ลี่	- ร - ซล	- ร - ฟซ	- ร - รี่	- ร - ฟี่

ภาพประกอบที่ 4 : โน้ตพินช่วงเสียงหนักและเบา

5) พื้นผิวของเสียงหรือเนื้อดนตรี

ลายผู้เฒ่าหัวตกหมอน ใช้พินเป็นเครื่องดนตรีในการบรรเลงทำนองส่วนใหญ่จึงกล่าวได้ว่า ความหนาแน่นของทำนองพินในลายผู้เฒ่าหัวตกหมอนช่วงที่มีความหนาแน่นของดนตรี ปรากฏในท้องเพลงที่ 72-77

- ร - รี่	- ร - ดี่	- ร - ดี่	- ร - ดี่	- ร - ดี่	ฟี่ ร - ดี่	- ร - ดี่	ฟี่ ร - ดี่
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------------	-----------	-------------

ภาพประกอบที่ 5 : ความหนาแน่นของโน้ตพิน

4.2 กระบวนการสร้างสรรค์การบรรเลงรวมวง ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

4.2.1 ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ

การแสดงหมอลำเพลินของชาวอีสานนับเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญให้นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงาน โดยเดิมหมอลำเพลินพัฒนามาจากหมอลำกลอน หมอลำกลอนพัฒนามาจากหมอลำพื้น และหมอลำกลอนก็จะมาเป็นหมอลำหมู่ หมอลำหมู่จะประกอบไปด้วย ทำนองลำเวียง ทำนองอุบล ทำนองขอนแก่น ส่วนทำนองที่แยกออกไปนั้น คือทำนองลำเพลิน หมอลำเพลิน หรือหมอลำหมู่ เป็นการลำที่มีผู้แสดงครบหรือเกือบครบตามจำนวนตัวละครในเรื่องที่ดำเนินการแสดง มีอุปกรณ์ประกอบทั้งฉาก เสื้อผ้า สมจริงสมจัง และยังมีเครื่องดนตรีประกอบ คือ พิณ แคน กลอง การลำมี 2 แนวทาง คือ

1) ลำเวียง เป็นการลำแบบลำกลอน หมอลำแสดงเป็นตัวละครตามบทบาทในเรื่อง การดำเนินเรื่องค่อนข้างช้า แต่ก็ได้อรรถรสของละครพื้นบ้าน หมอลำได้ใช้พรสวรรค์ของตัวเองในการลำทั้งทางด้านเสียงร้อง ปฏิภาณไหวพริบ และความจำ จึงเป็นที่นิยมในหมู่ผู้สูงอายุ

2) หมอลำเพลิน เป็นหมอลำหมู่อีกชนิดหนึ่ง แต่เป็นทำนองที่เย็นเยือก นำลำทางยาวมาใช้มีท่วงทำนองที่ตลกคักเร้าใจ ก่อให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลินเป็นสำคัญ ใช้เครื่องดนตรี พิณ แคน และกลองชุด เป็นหลัก ต่อมาได้พัฒนามาใช้วงดนตรีลูกทุ่งมาประกอบแทน นิยมใช้กลองตลาดหรือกลองแขก ตามความสามารถและเขาวนปัญญาของผู้แสดง

เมื่อทำนองหมอลำเพลินเกิดขึ้นมาแล้ว คณะที่แสดงหมอลำเพลินในช่วงแรกจะเล่นเรื่องแก้วหน้าม้าได้แก่คณะ “ผ รุ่งศิลป์” ของผู้ใหญ่ผั้น แล้วค่อยเปลี่ยนเป็นเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ในส่วนของหมอลำเพลินจะชอบเรียกติดปากกัน คือหมอลำเพลินแก้วหน้าม้า เดิมเป็นแค่หมอลำเพลิน แต่ในช่วงแรกได้เล่นเรื่องแก้วหน้าม้า จึงเรียกกันว่า “ลำเพลินแก้วหน้าม้า” เพราะเสียงดนตรีที่บรรเลงประกอบจะมีลักษณะเด่น เช่น เสียงแคน เสียงพิณ และเสียงกลองเป็นเอกลักษณ์ จึงได้เรียกกลายนี้ว่า ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า เพื่อเป็นการจารึกให้เห็นว่าเป็นการพัฒนาของหมอลำและการพัฒนาของดนตรี ถือว่าลายลำเพลินเป็นลายอมตะ

4.2.2 แนวคิดการสร้างสรรค์

เนื่องจากทำนองหมอลำเพลินในช่วงหนึ่งกำลังเริ่มหายจากการหมอลำ และมีการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในช่วงของหมอลำทองมี มาลัย ที่ได้ลำทำนองลำเพลินเกิดความสนุกสนานแก่ผู้ชม นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ได้ไปรับชมหมอลำเพลินของบ้าน กุดปลาตุก ในขณะนั้นเล่นลำเพลินเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ได้ฟังเสียงพิณและจดจำมาบรรเลงร่วมกับวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน ได้อนุรักษ์ เรียบเรียงต้นแบบ ตกแต่งเพิ่มเติมส่วนที่สนุกสนาน และได้นำมาถ่ายทอดให้แก่ลูกศิษย์ ให้เป็นหลักในการอนุรักษ์ต่อไป

4.2.3 วิธีการสร้างสรรค์ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

ในการดัดพิณในลายลำเพลินแก้วหน้าม้า นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ได้ศึกษาจากสภาพแวดล้อมของสังคมอีสานที่มีความรักในด้านเสียงหมอลำและดนตรี ได้เรียนรู้จากบิดาและพี่ชาย โดยติดลงอย่างเดียว พอต่อมาได้รับการชี้แนะจากครูแสนให้ดัดขึ้นติดลง จึงทำให้มีการพัฒนา สามารถดัดพิณในลายลำเพลินแก้วหน้าม้าได้เป็นอย่างดี

1) รูปแบบ การสร้างสรรค์ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ใช้การดัดไล่เสียงบวกกับเทคนิคในการดัดพิณจากโครงสร้างทำนองลำเพลินดั้งเดิมที่มีทำนอง จังหวะเร็ว สนุกสนาน ระบบเสียง ได้แก่ โด เร มี ฟา ซอล ลา ที่ บรรเลงวนไปสลับกับบทเพลงต่างๆ ในช่วงของการเปลี่ยนท่อนเพลง

2) จังหวะที่ใช้ในการดำเนินทำนองหลัก ในลายลำเพลินแก้วหน้าม้า ของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นจังหวะที่ใช้เรียกตามแบบท้องถิ่นอีสานมีจำนวน 1 จังหวะ คือ จังหวะลำเพลิน

ภาพประกอบที่ 6 : จังหวะลำเพลิน ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

3) ทำนอง ในการเรียบเรียงทำนองลายลำเพลินแก้วหน้าม้า ของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ปรากฏ ช่วงเสียงที่ต่ำสุดในท้องเพลงที่ 42-47 และสูงสุด ปรากฏในท้องเพลงที่ 37-41

ภาพประกอบที่ 7 : ช่วงเสียงลายลำเพลินแก้วหน้าม้าที่ต่ำสุด คือ เสียงลา

ภาพประกอบที่ 8 : ช่วงเสียงลายลำเพลินแก้วหน้าม้าที่สูงที่สุด คือ เสียงเร

จากการศึกษาการดำเนินทำนองแบบทิศทางขึ้นและลง พบแนวทำนองที่มีการเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้น และลงในลายลำเพลินแก้วหน้าม้า ปรากฏในท้องเพลงที่ 42-47

ภาพประกอบที่ 9 : การเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้นและลง ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

4) คุณลักษณะของเสียงหรือสีสันของเสียง

ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า ของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีความโดดเด่นมากที่สุด คือการบรรเลงรับ ในแต่ละท่อนเพลง เนื่องจากการใช้การบรรเลงแบบรวมวงเป็นหลัก สามารถบรรเลงเสียงหนักและเบาได้ จึงทำให้มีสีสันและ สอดคล้องกับลายที่บรรเลง ปรากฏในท้องเพลงที่ 1-6

ภาพประกอบที่ 10 : โน้ตช่วงเสียงหนักและเบา ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

5) พื้นผิวของเสียงหรือเนื้อดนตรี

ลายลำเพลินแก้วหน้าม้าใช้พินเป็นเครื่องดนตรีในการบรรเลงในแนวทำนองส่วนใหญ่จึงกล่าวได้ว่าความหนาแน่นของทำนองลายลำเพลินแก้วหน้าม้า ช่วงที่ปรากฏความหนาแน่นของดนตรี ปรากฏในท้องเพลงที่ 13-18

ดํ ช ดํ ลํ	ช ม ร ม	- ด* ล* ร*	- ด* ร* ม	ลํ ช ม ร*	ช ร* ม ด*	- ด* ม ร*	ม ช ร ม
ลํ ช ลํ ด*	ร ช ร ม	- ม - ล	- ลํ - ด	ร ม ช ลํ	ม ช ร ม	- ม - ดํ	ลํ ช ลํ ด*

ภาพประกอบที่ 11 : ความหนาแน่นของลายลำเพลินแก้วหน้าม้า

4.3 กระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีประกอบชุดการแสดง ฟ้อนดิงครดิงสาก

4.3.1 ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ พิธีกรรมการเสี่ยงทายดิงครดิงสากของชาวอีสานแต่โบราณ นับเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญให้นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานจากพิธีกรรมทางความเชื่อของชาวอีสาน วิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด เห็นความสำคัญในพิธีกรรมของชาวอีสาน จึงได้มีการสร้างสรรค์ชุดการแสดงพื้นบ้านอีสานขึ้นเพื่ออนุรักษ์ พิธีกรรมต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อชาวอีสานให้อยู่ในรูปแบบของการแสดงที่มีความสนุกสนานและสวยงาม แต่คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชาวอีสานในด้านดนตรี ภาษา และท่าฟ้อนของชาวอีสาน การสร้างสรรค์ชุดการแสดงพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวกับพิธีกรรมการเสี่ยงทายของชาวอีสาน วิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ดได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นการจำลองเหตุการณ์ของพิธีกรรมเท่านั้น ไม่ได้ยกขั้นตอนของพิธีกรรมดั้งเดิมของชาวอีสานมาทั้งหมด เช่น พิธีกรรมการเสี่ยงทายขอฝน หรือพิธีกรรมดิงครดิงสาก

4.3.2 แนวคิดการสร้างสรรค์ จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ลายที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงฟ้อนดิงครดิงสาก วิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ กล่าวคือ ลายที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงฟ้อนดิงครดิงสากของ วิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด สร้างสรรค์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2527 โดย นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ร่วมกันคิดลายกับ นายทองคำ ไทยกล้า นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นผู้คิดพิน และนายทองคำ ไทยกล้า เป็นผู้เป่าแคน ลายที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดง คือ ลายเพลงลูกทุ่ง เพลงฝากใจไว้อีสาน ของยอดรัก สลักใจ ต่อด้วยลายสุดสะแนนสลับเพลงลูกทุ่ง เพลงล้ากล่อมทุ่งหรือเพลงพื้จำหลับตาไว้ ของหมอลำอังกนงค์ คุณไชย และตอนสุดท้ายจังหวะเร็วเป็นเพลงลูกทุ่ง เป็นเพลงล้ากล่อมทุ่งหรือเพลงพื้จำหลับตาไว้ จากการศึกษาพบว่าสองเพลงดังกล่าว เป็นทำนองเพลงเดียวกัน สามารถสรุปได้ว่า ลายที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงฟ้อนดิงครดิงสากของวิทยาลัยนาฏศิลปร้อยเอ็ด ได้แก่ จังหวะช้า ลายเพลงลูกทุ่ง เพลงฝากใจไว้อีสาน ของยอดรัก สลักใจ จังหวะปานกลาง ลายสุดสะแนนสลับเพลงล้ากล่อมทุ่ง และในจังหวะเร็วเป็นเพลงลูกทุ่ง เป็นเพลงล้ากล่อมทุ่ง หรือเพลงพื้จำหลับตาไว้ ของหมอลำอังกนงค์ คุณไชย

4.3.3 วิธีการสร้างสรรค์

1) รูปแบบการสร้างสรรค์ลายดนตรีประกอบการแสดงฟ้อนดิงครดิงสาก นายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ใช้การฟังลายเพลงลูกทุ่ง เพลงฝากใจไว้อีสาน ของยอดรัก สลักใจ ต่อด้วยลายสุดสะแนนสลับเพลงลูกทุ่ง เพลงล้ากล่อมทุ่งหรือเพลงพื้จำหลับตาไว้ของหมอลำอังกนงค์ คุณไชย และตอนสุดท้ายจังหวะเร็วเป็นเพลงลูกทุ่ง เป็นเพลงล้ากล่อมทุ่งหรือเพลงพื้จำหลับตาไว้ ในการคิดพินจากโครงสร้างทำนองเพลงลูกทุ่ง ผสมผสานระหว่างลายโบราณดั้งเดิม ที่มีทำนองจังหวะเร็ว สนุกสนาน ระบบเสียง ได้แก่ โด เร มี ฟา ซอล ลา ที บรรเลงวนไปสลับกับบทเพลงต่างๆ ในช่วงของการเปลี่ยนท่อนเพลงเพื่อประกอบการแสดงชุดฟ้อนดิงครดิงสาก

1.1) จังหวะที่ใช้ในการดำเนินทำนองหลักในลายดนตรีประกอบชุดการแสดงฟ้อนดั้งครดิงสากของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นจังหวะที่ใช้เรียกตามแบบท้องถิ่นอีสานมีจำนวน 2 จังหวะ คือจังหวะภูไท และจังหวะรำวงแก้วราชา (Guarcha) จังหวะช้าใช้จังหวะภูไท แนวคิดจากลายเพลงลูกทุ่ง ของยอดรัก สลักใจ (เพลงฝากใจไว้อีสาน) สอดคล้องกับผู้แสดงที่ต้องการสื่อให้เห็นความอ่อนช้อยสวยงามของผู้แสดงเป็นตัวกลาง จังหวะปานกลางโดยใช้จังหวะรำวงแก้วราชา ลายสุดท้ายเน้นสลับกับทำนองเพลงลูกทุ่ง (เพลงลากล่อมทุ่ง เป็นเพลงลูกทุ่งของหมอลำอังกางค์ คุณไชย เพลงที่จำหลักตาไว้ ซึ่งเป็นทำนองเพลงเดียวกัน) สื่อให้เห็นลักษณะของชั้นในการดั้งครดิงสากแสดงความพร้อมเพรียงของผู้แสดงเป็นตัวตั้ง ในจังหวะเร็วใช้จังหวะรำวงแก้วราชา ลายเพลงลูกทุ่ง เพลงลากล่อมทุ่ง หรือ เพลงลูกทุ่งของหมอลำอังกางค์ คุณไชย เพลงที่จำหลักตาไว้ ซึ่งเป็นทำนองเพลงเดียวกัน ดนตรีบรรเลงเร็วขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้ผู้ชมรู้สึกตื่นเต้น และได้ลุ้นว่าฝ่ายใดจะได้ชัยชนะ

1.2) ทำนอง ในการเรียบเรียงทำนองลายดนตรีประกอบชุดการแสดงฟ้อนดั้งครดิงสาก จะปรากฏช่วงเสียงที่ต่ำสุดในท้องเพลงที่ 1-4 และสูงสุดปรากฏในท้องเพลงที่ 88-91

----	----	----	--- ล*	----	--- ด	- ร - ม	- ช - ล*
----	--- ด	- ร - ม	- ช - (ล*)	----	--- ด	- ร - ม	- ช - ล*

ภาพประกอบที่ 12 : ช่วงเสียงที่ต่ำสุดปรากฏเสียง มีต่ำ

--- (ล*)	- ด - ล	ด ล ช ม	ช ล ม ช	ล ช ม ช	ล ช ม ช	ล ช ม ช	- ล - ด
--- ร	- ด - ล	ด ล ช ม	ช ล ม ช	ล ช ม ช	ล ช ม ช	ล ช ม ช	- ล - ด

ภาพประกอบที่ 13 : ช่วงเสียงที่สูงที่สุด คือ เสียงเรสูง

จากการศึกษาการดำเนินทำนองแบบทิศทางขึ้นและลง ปรากฏแนวทำนองที่มีการเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้นและลงในลายดนตรีประกอบชุดการแสดงฟ้อนดั้งครดิงสาก ปรากฏในท้องเพลงที่ 160-163

ภาพประกอบที่ 14 : การเคลื่อนที่แบบทิศทางขึ้นและลง ชุดการแสดงฟ้อนดั้งครกตึงสาก

1.3) คุณลักษณะของเสียง หรือ สีสันของเสียง ลายดนตรีประกอบชุดการแสดงฟ้อนดั้งครกตึงสาก ของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ มีความโดดเด่นมากที่สุด คือ เทคนิคในการจัดวางทำนองให้ดึงดูด การฟังจะปรากฏในท้องเพลงที่ 47-50

- - - -	- - - ด	- ร - ม	- ช - ล*	- - - -	- - - ด	- ร - ม	- ช - ล*
- - - -	- - - ด	- ร - ม	- ช - ล*	- - - -	- - - ด	- ร - ม	- ช - ล*

ภาพประกอบที่ 15 : โน้ตช่วงเสียงหนักและเบาชุดการแสดงฟ้อนดั้งครกตึงสาก

1.4) พื้นผิวของเสียงหรือเนื้อดนตรี ลายดนตรีประกอบชุดการแสดงฟ้อนดั้งครกตึงสากใช้พัฒนาเป็นเครื่องดนตรีในการบรรเลงในแนวทำนองส่วนใหญ่จึงกล่าวได้ว่า ความหนาแน่นของทำนองช่วงที่พบความหนาแน่นของดนตรี ปรากฏในท้องเพลงที่ 200-203

ภาพประกอบที่ 16 : ความหนาแน่นของดนตรี ชุดการแสดงฟ้อนดั้งครกตึงสาก

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ พบว่ามีกระบวนการสร้างสรรค์ 3 ขั้นตอนคือ ความเป็นมาและแรงบันดาลใจ แนวคิด และวิธีการสร้างสรรค์ สามารถสร้างสรรค์การบรรเลงเพลง 3 ลาย ได้แก่ 1. การเดี่ยวพิณลายผู้เฒ่าหัวตงหมอน 2. ลายบรรเลงรวมวง ลายลำเพลินแก้วหน้าม้า 3. ลายบรรเลงประกอบการแสดงชุดฟ้อนดิงครกตึงสาก ด้านความเป็นมาและแรงบันดาลใจที่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาศัยแนวคิดโครงสร้างลายโบราณดั้งเดิม และเพลงลูกทุ่ง ประกอบด้วย จังหวะ ทำนอง และกระบวนการทดสอบ นำมาประกอบกับจินตนาการบวกกับความรู้ทางดนตรีพื้นบ้านอีสาน โดยมีขั้นตอนวิธีการสร้างสรรค์เริ่มจากการกำหนดโครงสร้าง อาทิ จังหวะทำนอง อารมณ์ และความสุนทรีย์ทางด้านดนตรี หลังจากที่ได้รายละเอียดองค์ประกอบเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็นำมาคิดแล้วฟังพร้อมกับทดสอบการบรรเลงสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานต่อไปแนวคิดการสร้างสรรค

สอดคล้องกับแนวคิดของอาจารย์สัจด์ ภูเขาทอง (2532: 77) ที่ว่า “การสร้างทำนองเพลงก็ไม่ได้แตกต่างอะไรกันกับนักประพันธ์ที่คิดผูกเรื่องขึ้นมาแล้วก็ดำเนินข้อความไปตามแนวทางที่ตนได้ผูกเอาไว้ทุกๆ คน อาจเป็นนักเขียนได้ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่าข้อเขียนนั้นจะงามหรือไม่ หรือจะจงใจให้คนอื่นสนใจหรือไม่ นับเป็นอีกเรื่องหนึ่ง นักเขียนที่ดีย่อมต้องมีความรู้ในเรื่องที่ตนเขียน มีความรอบคอบ มีความละเอียดอ่อนต่อการสังเกตถึงวัตถุต่างๆ ที่ตนนำมาเขียนรวมทั้งต้องมีการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ และเข้าใจถึงการเขียน ดังที่เรียกว่า ตีบทแตก “การประดิษฐ์ทำนองเพลงไทย ก็เปรียบเหมือนกับการเขียนหนังสือที่กล่าวมาข้างต้น ทำนองเพลงมีลักษณะคล้ายกับคำ ประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่จะต้องคำนึงถึงความไพเราะของเสียงเป็นสำคัญ จริยอยู่ทำนองเพลงนั้น หากนำเอาเสียงสูงๆ ต่ำๆ วางลง แล้วนำจังหวะใส่ลงไปก็จะกลายเป็นบทเพลงทันที แต่เป็นเพลงประเภทที่กลอนพาไป” แคนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว เป็นแคนที่มีความเก่าแก่มากและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งในด้านทำนองและรูปลักษณะทางกายภาพ

จากการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ คงจะเป็นประโยชน์สำหรับการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านกระบวนการสร้างสรรค์และการศึกษาเครื่องดนตรีอีสาน โหวด แคน พิณ โปงลาง และเป็นการอนุรักษ์เครื่องดนตรีอีสานให้สืบทอดเป็นมรดกอันทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมที่งดงามของภาคอีสาน และของประเทศสืบต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไปดังนี้

1. ควรจัดอบรมสัมมนา เรื่องกระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานเพื่อให้สถานศึกษาต่างๆ ที่มีวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน สามารถได้รับองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งสามารถนำไปใช้ต่อยอดในด้านความคิดการสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนารูปแบบการประพันธ์เพลง การประสมวงดนตรีพื้นบ้านอีสานต่อไป
2. ควรมีการวิจัยเรื่องกระบวนการสร้างสรรค์ ประเภทเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานชนิดอื่นๆ ด้วยเพื่อให้เกิดความหลากหลาย และจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบในการศึกษาต่อไปอย่างยั่งยืน
3. ควรมีการวิจัยเรื่องการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสาน เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์ลายดนตรีพื้นบ้านอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- สุจริต บัวพิมพ์. (2542). “แนวคิดในการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านของไทย”.
ในประมวลสาระชุดวิชา ศิลปะ การละเล่น และการแสดงพื้นบ้านของไทย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
สาขาวิชาศิลปศาสตร์.
- ชุมเดช เดชภิมล. (2531). ภาพสะท้อนชีวิตของชาวอีสานจากหมอลำ. กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯการพิมพ์.
- โยธิน พลเขต. (2550) คู่มือศึกษาดนตรีพื้นบ้านอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กทม. สันติ : ประสานการพิมพ์.
- สงัด ภูเขาทอง. (2541). ดนตรี : ภาพสะท้อนของชีวิตมนุษย์.” วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช ดนตรี...สุนทรีย์แห่งชีวิต
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2541)
- _____ (2532). การดนตรีไทยและทางเข้าสู่ดนตรีไทย. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์.
- ไพบูลย์ ตรีเดช. (2523). การศึกษาเจตคติดนตรีพื้นบ้านอีสานของนักศึกษาวิทยาลัยครูภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.